

KÖRKEM SHİĞARMALARDA SPORT TERMINLERİNİN QOLLANIWI**K.Zayrova**

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti oqıtıwshısı.

Bazarbaeva Baxtıgúl

Lingvistika (Qaraqalpaq tili) qánigeligi magistrantı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14277994>

Annotaciya. *Bul maqalada kòrkem shıǵarmalarda qollanılǵan sport terminleri haqqında olardıń qollanıw ózgeshelikleri ashıp berilgen.*

Gilit sózler: *Leksikologiya, terminologiya, leksika, termin, kòrkem shıǵarma, sport terminleri.*

THE USE OF SPORTS TERMS IN WORKS OF ART

Abstract. *This article discusses the differences in the use of sports terms used in works of art.*

Keywords: *Lexicology, terminology, lexis, term, work of art, sports terms.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СПОРТИВНЫХ ТЕРМИНОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСКУССТВА.

Аннотация. *В данной статье выявляются различия между спортивными терминами, используемыми в произведениях искусства.*

Ключевые слова: *Лексикология, терминология, лексика, термин, художественное произведение, спортивные термины.*

Til adamzat jámiyetinde insanlardıń óz ara pikirlesiw processinde payda bolǵan sociallıq qubılıs. Ol insan turmısın hár tárepleme sáwlelendirip otıradı. Sonlıqtan da, tildıń grammatikalıq qurılısı menen leksikasın izertlewshilerdiń sol tilde sóylewshi xalıqtıń tariyxına qatnas onıń sociallıq turmısın, materiallıq mádeniyatı menen baylanıstırıp úyreniw talap qılınadı.

Tildıń rawajlanıwı eń aldı menen onıń leksikasında kórinedi. Qaysı tildıń bolmasın leksikasın izertlew arqalı, birinshiden, biz sol tildi payda etiwshi xalıqtıń turmısı menen tanısamız, ekinshiden, sol tildıń qanday dárejede rawajlanıwın anıqlaymız, úshinshiden, onıń ózine tán ishki rawajlanıw nızamlıqların ele de tolıǵıraq ashıw múmkinshiligine iye bolamız.

XX ásirdeń aqırında biziń jámiyetimiz túpkilikli ózgerislerge ushırıp, ekanomikalıq, siyasiy, tariyxiy sociallıq hám ruwxıy rawajlanıwdıń jańa jolına tústi. Bul ózgerislerdiń nátiyjesinde ana tilimizdiń sózlik quramı bayıp, rawajlanıp bardı. Tildegi sózlik quramdı hár tárepleme úyreniw, analizlew xalqımızdıń basıp ótken jolın izertlew menen teń bolıp tabıladı.

Qaraqalpaq til biliminde leksikologiya hám terminologiya tarawına baylanıslı E.Berdimuratovtıń ilimiy miynetleri jariq kórdi [1,2]. Mámleketti ekanomikalıq, siyasiy rawajlanıwlar menen bir qatar ilim texnikanıń da rawajlanıwı til biliminde unamlı ózgerislerdi payda etti. Hár bir ilim rawajlanıwı menen leksikamızǵa jańadan atamalar kirip keldi. Sonıń ishinde sport tarawına baylanıslı atamalarda kópshilikti quraydı.

Til biliminiń eń áhmiyetli, quramalı, teoriyalıq hám ámeliy áhmiyetke iye baǵdarlardan biri bolǵan terminologiyanıń rawajlanıwı, qalıplesiwi, álbette ózine tán nızamlıqlar tiykarında payda boldı. Terminologiya latinsha *terminus* hám grekshe *logos* sózlerinen alınǵan bolıp «terminler haqqındaǵı ilim» mánisin bildiredi [2]. A.A.Reformackiy: «Terminler-bul arnawlı, xizmeti jaǵnan sheklengen, sáykes uǵımdı dál ańlatıw, zatlardı ataw ushın bir mánilikke umıtılatuǵın sózler» dep ataydı [3,85]. Belgili tyorkolog prof N.A.Baskakov termin ózi ańlatatuǵın uǵımda anıq sáykes keliwshi, turaqlı mánige iye belgili bir termin tarawındaǵı basqa terminler menen baylanısqań sóz hám sóz dizbegi bolıp tabıladı degen pikirdi keltiredi [4,65].

Qaraqalpaq tilinde terminlerdi izertlew boyınsha birinshi gezekte E.Berdimuratovtıń «Qaraqalpaq terminologiyası» miynetin atap ótiw orınlı. Bunda qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında terminologiya qatlamınıń ornı, termin hám olardıń tiykarǵı belgileri, qaraqalpaq terminologiyasınıń qalıplesiwi hám rawajlanıwı, jasalıw usılları, quramı boyınsha túrleri, klassifikaciyası, stillik qolanılıwı, unifikaciyası keń túrde úyranılgen [2].

Qaraqalpaq tilindegi kórkem shıǵarmalarda sport terminleriniń qollanıwı haqqında sóz etetuǵın bolsaq eń dáslep kórkem shıǵarmalarda sport kórinislerin xalıq oyınlarında kóriwimizge boladı. Mısalı, *Asıq oyını* bolsa qızıp ketken «*peshe-pesh*», «*ya jampıq*», «*Jup alshı*» dan balalardıń awzı tınbaydı. Minekey, oyınıń aqırına saqlap otırǵan eń sońǵı *shabbemdi* saldım.

Asıq – qoydıń, eshkiniń hám de usı sıyaqlı mayda janlı-jániwarlardıń artqı eki ayaǵında bolatuǵın dizedegi súyek, bunıń menen balalar oynaydı [5,208].

T.Qayıpbergenovtıń «Muǵallimge raxmet» shıǵarmasında tómendegi mısallardı kóriwimizge boladı. Mısalı, Yaması Jarıstıń baslanar aldında Meńlimurat aǵa bizlerdi ekige bólip, ortada ózi *qızıl jalaw* ushın turadı. Bul «*Qızıl jalaw oyını*» dep ataladı [7,--82].

Sunday-aq, sport terminlerin M.Nızanovtıń shıǵarmalarında da kóriwimizge boladı.

Mısalı, onıń «Muhabbat qosıǵı» romanında:

1) –He, jigitler bul ne jatis? *Shaxmat* oınamaymız ba? [8,--66]

2) Qatar qoyılǵan kátlerde ortaǵan tumbochka qoyıp úsh jigit *soqta* oynap otır [8,--10].

Shaxmat oyınına toqtap ótetuǵın bolsaq, ol parsı tilinen kelip shıqqan "*shah óldi*" degen mánisti bildiredi. *Shaxmat*tıń kelip shıǵıwı túrli dáwirlerdi óz ishine aladı.

Boljawlarǵa qaraǵanda *shaxmat*, Hindistandaǵı buddaviyler arasında payda bolǵan.

Olardıń úrp-ádetlerine qaraǵanda urıs, adam óltiriw jinayat esaplangan. Urıs ornın basıw ushın shaxmat oylap tabılǵan [6].

Soqta oyını. Oynaw ushın arnawlı islengen, 36 danadan ibarat bolǵan qaǵaz karta. Qumarlı oyınıń bir túri.

A1, «Qaraqalpaqlar» shıǵarmasında bolsa:

1) Erejep bala waqtınan shaqqan hám ǵayratlı bolıp, *gúresse* jıǵıp, tóbelesse sabap, tez arada kózge túsken [9,129].

Gúres sózi qádimgi túrkiy tilindegi *küräsh* feyilinen payda bolǵan *köräsh* (hàreket) *küräsh* (sol hàrekettiń atı) degendi bildiredi [6]

2) Ótken zamanlarda Qoshım *palwan* degen ataqılı palwan bolǵan [9,422].

3) Qalmaqlar sonday-aq, basqa Orta Aziya xalıqları sıyaqlı *shabandoz* hám atta júrip sawash júrgiziwge epshil, jawınger xalıq bolǵan [9,91].

Erte dáwirlerden berli qaraqalpaq xalqı toylarda, merelerde hár qıylı sport túrлерinen jarıslar ótkeretuǵın bolǵan. Solardan biri palwansılıq. Palwan sóziniń etimologiyasına qaraytuǵın bolsaq, kúshli, qarıwlı, gúresetuǵın adam mánilerinde jumsaladı.

Shabandoz – ılaq oyınında júyrik at penen jaqsı oynaytuǵın adam.

M.Nızanovtıń «Aqıret uyqısı» romanında da tómendegi mısallardı ushıratamız.

1) Gáp bılay bájeke, men tungışima arnap *altın qabaq attırmasam* da baqsı ayttırıp, *aylawǵa at jiberip, palwan tuttırıp, qoshqar dúgistirip* toy berejaqqan [11,172].

2) Biraz *shabandozlar* aylawǵa bir at, *ılaqqa bir at* seyisledi [11,299].

Bul mısallarda biz qaraqalpaq xalqınıń erte dáwirlerde qollanǵan sport túrлерin qollanǵanlıǵın bayqawımızǵa boladı. XX ásirdeń aqırınan baslap elimiz sociallıq hám ekanomikalıq tárepten rawajlanıp bardı. Bul dáwirde terminologiya tarawıda rawajlana baslaǵanın kóriwimizge boladı. Hár bir tarawdıń ózine tán terminleri, terminler sózligi bar bolıp tabıladı.

Sport tarawına tiyisli terminlerdi eń dáslep kórkem shıǵarmamızda berilgenligin, bul arqalı erteden berli xalqımızdıń bul tarawǵa biyparıq emesligin kóriwimizge boladı. Sport túrлерiniń dáslepki kórinisлерinin xalıq oyınları bolǵan: *asıq oyını, shabandozlıq, palwansılıq, gúres* sıyaqlı sport oyınlarında jámlengen. Bul sport túrлерi xalqımız arasında erteden berli qollanılıp kiyatırǵanı búgingi kúnde de óz kórinisin joytpaǵan.

REFERENCES

1. Berdimuratov.E.Házirgi zaman qaraqalpaq tili leksikologiyası. –Nòkis, 1994.
2. Berdimuratov.E. Qaraqalpaq tili terminleri. – Nòkis,1999.
3. Реформатский А.А. Введение в языкознание. –Москва, 1960.

4. Баскаков Н.А. Вопросы терминологии. – Москва.1961.
5. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózligi. I tom.Nókis «Qaraqalpaqstan», 2023
6. <https://www.Wiktionary.org>
7. Qayıpbergenov.T. Muǵallimge raxmet. – Nókis «Bilim», 2016.
8. Nizanov.M. Muhabbat qosıǵı romanı. – Nókis «Bilim» baspası. 2018
9. Nızanov.M. Qaraqalpaqlar roman-esse.– Nókis «Bilim».2020.
10. Nızanov. M. Dushpan. –Nókis «Qaraqalpaqstan» 2010.
11. Nızanov. M. Aqıret uyqısı romanı. –Nókis «Bilim» 2017.